

szemle

Litván György: Jászi Oszkár*

E kiváló munka fülszövege találóan állapítja meg: Litván Györgynél aligha található érdekesebb történész, hogy Jászi Oszkár régóta hiányzó, a szerző meghatározása szerint inkább angolszász műfajú biográfiáját elkészítse. Litván György számos maradandó munkája mellett (gondoljunk csak Szabó Ervin monográfiájára) immár 50 éve folytatott Jászi-kutatásainak eredményeit foglalta össze e művében. Az összefoglaló munka előzményeként Litván volt az egyik közreadója Jászi levelezésének, válogatott publicisztikájának; 1986-ban alapos tanulmányt írt Jászi egyik fő művéhez; 2001-ben pedig sajtó alá rendezte Jászi 1919–1923-ban írt naplóját. S akkor még nem szóltunk kismonográfiákról, tanulmányokról, esszékről, a Jászi-életművel kapcsolatos vitacikkeiről. Litván György tehát alaposan ismeri és érti Jászi irdatlanul hatalmas levelezését, kéziratait, naplóját, előadásvázlatait, óriási publicisztikáját.

A szerzőnek hatalmas forrásanyag állt rendelkezésére. Így gondot nem az aprólékos gyűjtés, fontos adatok fellelésének sziszifuszi, gyakran kevés eredménnyel kecsegtető kutatása jelentett, hanem a gazdag anyag szelektálása, a gondolatot, az álláspontot vagy a vitát legjobban megvilágító frappáns levél, cikk kiválasztása. S ebben különösen érvényesül Litván óriási tárgyismerete, hisz mindig „megtalálja” a legjobban odailleső dokumentumot. Munkáját könnyítette, hogy Jászi a hozzá írt levéltömeget gondosan megőrizte, sőt a címzetteknek írt levelekről másolatot készített, s ezzel felbecsülhetetlen értékű forrásbázist is teremtett. Az emigrációs évekből, majd az amerikai évtizedekből származó több tucatnyi füzetet megtöltő naplófeljegyzései pedig nemcsak egy-egy eseménnyel

* Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 508 p.

kapcsolatos megfigyeléseit, észrevételeit, bizakodó, reménykedő vagy pesszimista gondolatait őrzik meg, hanem a szürke mindennapok történéseit is rögzítik, nem hallgatva el magánéletének intim örömeit és viharait. Ennek köszönhetően az olvasó részletes, megragadó elemzést kap Lesznai Annával, két fiának anyjával sajátosan alakult kapcsolatának egyes fázisairól. Igen részletesen megrajzolja a szerző Jászi házasságának történéseit második feleségével, Rechával. Litván aláhúzza, hogy Jászi életében, egész munkásságában fontos szerepet játszott mindkét felesége. A szerző elsőként tárja elénk Jászinak amerikai kollegáival létesült barátságát s ennek fontosságát. E forrásokra építve hitelesen rajzolhatók meg Jászi személyiségének vonásai, nyomon követhetők és érzékelhetők indulatai, kitörései, illetve sikeres előadásai, munkái felett érzett büszkesége.

Litván érthető és érezhető empátiával, szinte vele azonosulva követi nyomon Jászi tudományos kutatásait. Mivel nem tekintette fő feladatának az egyes Jászi-művek részletes bemutatását, ezért a művek megírásának folyamataiba, a körülmények vizsgálatába vonja be olvasóját. Jó példája ennek a pályakezdő Jászi első, Görgey Artúrról 1896-ban megjelent ifjúkori dolgozata. A húszesztendő Jászi célja egy eltorzított szemlélet kritikája volt. Litván nemcsak a lázadó fiatalembernek a történelmi igazságtalanságok elleni korai fellépésére hívja fel a figyelmet, hanem arra is, hogy a korának különböző eszmei irányzatait meglepően jól ismerő joghallgató megértette a történelmi viták valós politikai összefüggéseit is. Az olvasó nagyszerű elemzést kap többek között Jászi a monarchia felbomlásáról, valamint annak utóéletéről szóló nagy művéről is. Litván (aki e munka bemutatásakor többször hivatkozik Hanák Péternek Jászi munkájához írt emlékezetes előszavára) nagy elismeréssel adózik Jászi könnyed és lényegre törő íráskészségnek, tömör összefoglalásainak, polemizáló stílusának.

Litván György többször említi a tudós kutató, az igényes tanár vonzó tulajdonságait, vagyis az adott téma feletti örökös vívódását, töprengését. Valószínű, hogy ez utóbbi érzés – elsődlegesen a feladatok bonyolultsága és súlyossága – tette kilátástalanná azt, hogy Jászi megírja tervbe vett nagyszabású „Anti-Marxját”. (A szocializmus egész rendszerbe foglalt összefoglalása annak idején Szabó Ervinnek sem sikerült.) Jászi nagyszabású tervéből bécsi emigrációs éveiben a lezajlott viharos eseményekből politikai publicisztika született, amelynek jelentősége – Litván megfogalmazása szerint – az 1980-as évek végén a rendszerváltás szellemi előkészítésében volt. (A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja – *Századvég*, 1989.)

Ezzel már el is jutottunk egy gyakran elhangzó kérdéshez: tudós vagy/és politikus volt-e Jászi Oszkár. Litván György feladatát – nagyon helye-

sen – nem ezen mesterkéltnek tűnő kérdés megválaszolásában jelölte meg. Hisz sokféle válasz lehetséges, s valamennyi egyben hiányos is. A szerző Jászi-biográfiát és nem csak politikai életrajzot írt.

A húsz fejezetre tagolt mű a kronológia szabta keretekben tárgyalja Jászi sokrétű (politikai, publicisztikai, folyóirat-szerkesztői, tudományos, tanári stb.) tevékenységét, és mindvégig jól érzékelteti egy-egy résznek az egészhez viszonyított önálló mondanivalóját. Az olvasó egységes művet tart a kezében, jöllehet az egyes fejezetek önállóan is megállják a helyüket. Így a mű önálló alcímet viselő fejezetei nemcsak időrendileg épülnek egymásra, hanem jelzik az adott időhatáron belül a munka, a gondolkodás, a cselekvés fő tartalmát is. A szerző mindezt megértő, s gyakran hősével azonosuló egyetértéssel tárja az olvasó elé, jöllehet a történelmi tapasztalatok birtokában egy-két szavas találó megjegyzéssel, amolyan szomorkás mosollyal kezeli Jászi egyes „megfellebbezhetetlenek” tűnő kijelentéseit, imperativuszait. A mű Jászi egész életútját átöleli, és egy-egy nagyobb korszak (pl. oberlini) minden fontosabb részletét is feltárja.

Könyvének arányairól Litván György az előszóban megállapítja, hogy Jászi amerikai korszakának (1925–1957. február) bemutatásának nagyobb teret szentel. Aminek az az oka, hogy Jászi életútjának ez a három évtizede csak egyes részleteiben, sporadikusan volt ismert. Ezúttal teljes összefoglalást kapunk erről az időszakról. A könyv fele ugyanis az amerikai korszakról szól, noha Jászi elméleti, ideológusi, publicisztikai, majd közéleti-politikusi tevékenysége mindenképpen az amerikai korszaka előtti évtizedekre esik. Ezt természetesen Litván György mindenkinél jobban tudja, és gondosan be is mutatja e korábbi időszakot. Nem feledkezik meg például Jászi 1906-ig tartó hivatalnoki munkájának pontos és aprólékos bemutatásáról, és arról sem, hogy a hatalomra kerülő koalíció milyen módon tessékelte ki minisztériumi állásából. Lényegre törő tömörséggel foglalja össze Jászinak a *Huszádik Század* elindításában, majd a különféle társadalomelméleti, filozófiai vitákban betöltött szerepét, nem feledkezve meg a szűkebb századelőn lezajlott belpolitikai átrendeződések hatásáról. (Hisz ezekben az években Jászi a nagy példaképnek tekintett spenceri iskolától hamarosan eljutott a társadalmi, politikai reformokat sürgető radikalizmushoz.) A kiváló összefoglalások ellenére mégis szűkre szabottnak tűnik a *Huszádik Század*-ban még 1905 előtt lezajlott ideológiai viták, s ezekben Jászi szerepének a bemutatása. Ugyanakkor a szerző igen meggyőzően és érzékletesen írja le Jászi 1905-ös párizsi tanulmányútját.

Jászi politikai tevékenysége párizsi hazatérte után, 1905-től nyarától kezdődik – állapítja meg a szerző. Ezt a lázas munkálkodást kezdettől

fogva jellemzik a korábbi együttműködő partnereivel való viharos szakítások. A szerző ugyanakkor nagy együttérzéssel mutatja be Jászinak azt a fáradhatatlan tevékenységét – mintegy újabb szövetségest is keresve és megtalálva –, amelyet a Társadalomtudományok Szabad Iskolája (ahol a hallgatók zöme szervezett munkás volt) elindításában és működtetésében végzett. Jászi egész életében büszkén vállalta ezt a népművelésben betöltött missziót.

A politikai életbe és az ideológiai vitákba bekapcsolódó Jászi szövetségesekre, partnerekre, sőt barátokra lelt, de nem kevés ütést és sebet is kapott. Jászi – amint ez Litván könyvéből is kiderül – a vitákban meglehetősen kérlelhetetlen volt, ideológiai, elméleti álláspontja nem ritkán megingathatatlanak tűnt, és bizonyos doktrinerséggel párosult. Így azután gyakran értékelt mozgalmakat, pártokat, személyeket az általa megdönthetetlennek tartott axiómák magaslatáról. Litván a tőle megszokott tömörséggel ismerteti Jászi – többnyire elmarasztaló, meglehetősen szubjektív – véleményét Vázsonyiról, Garamiról, Prohászkaról, vagy éppen közeli barátairól. Hasonlóan jár el egyes tudományos művek szerzőivel is (például Polányi Károllyal, Mannheim Károllyal). A Jászival nem polemizáló biográfus a műfajnak megfelelően közöl, ismertet, összefoglal, a véleményalkotást pedig az olvasóra és az esetleges korrekciót más kutatóra hagyja.

Kivételt természetesen Jászi is tett, és erről a biográfus sem feledkezett meg. Litván könyvében gondosan regisztrálja azt a hatást, amit például Ady költészete, publicisztikája Jászi társadalmi-politikai nézeteire, az új Magyarországért folytatott küzdelmére gyakorolt, miként azt is, hogy Babits humanista háborúellenessége hogyan erősítette Jászi pacifizmusát. És itt nemcsak erről van szó, hanem – akárcsak Szabó Ervin esetében – barátságuk felbecsülhetetlen értékéről is.

A kötetten végigvonul Jászi és Károlyi Mihály különböző hőfokú kapcsolatának bemutatása. Jól ismert, hogy Litván György társszerzőként Károlyi Mihályról is jelentetett meg könyvet, és a hatalmas Károlyi-levelezés első kötetének ő a szerkesztője, gondozója. Más szóval Litván a másik fél – Károlyi Mihály – tevékenységét, munkásságát nem a feldolgozásokból, hanem forrásszinten ismeri. Kettejük kapcsolatának alakulását ilyen forrásanyag birtokában Litván György mikroszkopikus pontossággal mutatja be: a politikai szövetkezés, az együttműködés, a politikai, valamint a kormányzati szerepvállalás időszakát, az első emigrációs években az egymás iránti kölcsönös aggodást, majd az 1920-as évek közepétől az eltávolodás, a szakítás vívódásait és gyötrelmeit; illetve plasztikusan szemlélteti a végérvényesen politikai ellenféllel váló barátok, harcostársak emberi értékeket féltő és őrző konfliktusát.

A Károlyival való szakításában döntő szerepet játszott Jászinak kérelmelhetetlen ragaszkodása a politikai demokrácia alapelveihez. Politikai gondolkodásában központi helyet foglalt el a szabadság eszméjének védelme, mindenfajta jogtalanság, autoriter rendszerek, totális diktatúrák elleni küzdelme. Ebből is következett az egypártrendszerre épülő Szovjetunió, a sztálini totális diktatúra – amit a legkíméletlenebb önkényuralomnak tartott – szakadatlan bírálata és elutasítása.

Jászi egész életében 1918 magyar októberének következetes és állandó védelmezője volt, ami egyben szembefordulást is jelentett 1919 márciusával. Jászi – és ezt Litván határozottan hangsúlyozza – mindvégig bizalmatlan volt és maradt a kommunista pártokkal szemben, a kommunisták népfrempolitikáját is kezdettől fogva csak taktikai lépésnek tartotta, bár a velük való laza együttműködést, különösen a második világháború idején, az amerikai emigrációban nem tagadta meg.

Litván bőséges adatokkal mutatja be Jászi antifaszizmusát, Hitler-ellenességét. Töretlen híve volt Rooseveltnak, s mindvégig szembe fordult az amerikai izonacionalizmussal. Emellett élesen bírálta az amerikai magyar emigráció különböző csoportjainak, orgánumainak Pearl Harbor előtti magatartását.

A biográfus természetesen bőséges forrásanyag bevonásával mutatja be Jászi egyes munkáit Közép-Európáról, a monarchia felbomlásáról, a Duna-konföderációról, a nemzetiségi kérdésről, Európa jövőjéről. Ugyanakkor e korszakos jelentőségű Jászi-művekkel kapcsolatos, a kötetben a szordinóval kezelt kritika nagyobb hangerőt is elbírt volna. A biográfia szerzője érzékletesen mutatja be Jászi mélységes csalódását az 1918-as összeomlás idején, amikor tárgyalópartnerei – a nagyhatalmak biztató támogatásának birtokában – minden javaslatát elutasították. Kétségbeesve konstataulta, hogy újonnan alakuló utódállamok más-más lobogójú nagy nacionalizmusa hogyan ismétli meg az általa korábban ostromozott magyar szupremácia szövegeit és cselekedeteit. Csalódását még kétségbejuttatóbbá tette az antant iránt táplált pacifista illúzió is. Kérdés persze, hogy vajon nem volt-e más ellenerő, mint a békeszerződés újbóli illúziója.

Jászinak keserű és szomorú megkönnyebbülés lehetett, hogy az 1920-as, 1930-as években tett gyakori látogatásai során a korabeli csehszlovák, román vezető politikusok (hajdani 1918-as tárgyalópartnerei) némileg belátták akkori túlzott igényeik jogtalanságát. Ugyanakkor más kortársaihoz hasonlóan Jászi is felismerte, ha Közép-Európa népeinek felemelkedése valamely nagyhatalom árnyékában történik, az beláthatatlan, borzalmas következményekkel jár. Nem véletlen, hogy Jászi nagy szomorúsággal, immár végleg távozott 1947-ben Magyarországról.

A tudományos igényességgel, magával ragadó olvasmányossággal megírt Jászi-biográfia Litván György immár ötvenesztendőes történetírói munkásságának jelentős állomása. Csak reménykedhetünk, hogy egyszer valóra válik Ady víziója, és nemcsak konzervatív politikusoknak állítanak szobrot a demokrácia Magyarorszáiban.

Varga Lajos

Varga Lajos: Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916–1918*

Alapos, tényanyagban gazdag és ritkán hasznosított forrásokra támaszkodó művet kap az érdeklődő olvasó, ha kezébe veszi Varga Lajos művét. A monográfia tárgya a századelő első évtizedeinek talán legfontosabb, megoldásra váró problémája: a választójog régóta esedékes reformjának ügye. Míg a kiegyezéstől a századfordulóig a közélet vitáit főként közjogi kérdések uralták, s ez határozta meg a rendszer pártstruktúráját, a később színre lépő újabb politikai alakulatok számára, függetlenül világnézeti meghatározottságuktól, az egyik legfontosabb követelés a választójog reformja lett. A szerző művének első fejezetében kimutatta, miként avult el, miként merevedett meg és szolgálta mind nyíltabban a fennálló hatalmat az 1848-ban még európai összehasonlításban is progresszívnek számító hazai választási rendszer. A gazdasági-társadalmi fejlődés tendenciáihoz mérve egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy az 1874: XXXIII. tc. alapján a dualizmus évtizedeiben megtartott választások nem voltak alkalmasak a különféle társadalmi csoportok parlamenti megjelenítésére, érdekeik érvényesítésére. Aránytalan volt a népesség mintegy felét alkotó nemzetiségek törvényhozási képvisellete is.

A választójog reformjáért a legkövetkezetesebben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt küzdött a századfordulón petíciós kampányokkal, majd demonstrációkkal, és 1905-től nem ritkán a politikai tömegsztrájk eszközt is alkalmazta, kiváltva olykor a hatalom erőszakos, véres retorzióját. A választójogi harc magával ragadta a progresszív értelmiséget, és az alkalmi szövetségekben fel-feltűntek a politikai élet demokratikus felfogású szereplői is.

* Politikatörténeti Füzetek XXI. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 269 p.